

'İlk kuşak fabrika işçileri patronlarından zamanın ne kadar önemli olduğunu öğrenirken, ikinci kuşak iş gününü kısaltmaya yönelik mücadeleye girişti; üçüncü kuşaksa artık fazla mesaiye karşı mücadele ediyor.' (Gülhan ERKAYA)

İDEOLOJİK ZAMAN: ZAMAN SONSUZ MU?*

İlker MAGA
Yazar

İnsanlar yüzyıllar boyunca zamanı bilmek için gökyüzüne baktılar. Büyük dinlerini oradan yarat- tılar. Kitaplı bütün, kitapsız pek çok dinde gökyüzü kutsaldır. Gökyüzünden yarattıkları dinlerine temel saydıklarını zaman anlayışları içinde esas kabul ettiler; Yahudilerin yaratılış kabul ettikleri tarih, İsa'nın doğumu, Muhammed'in Medine'ye hicreti gibi. Zamanı bilmek için gökyüzüne bakan ve dinlerini de buradan yaratan insanlar, dinlerine esas saydıklarıyla gökyüzündeki zamana kilometre taşı koydular.

Zaman yakın döneme kadar bütün dünyada farklı ölçüydü, farklı değerlere bölünerek anlaşıldı. Zamanı bilmek konusundaki karmaşa iki asır önce- sine kadar sürdü: J.W.von Goethe, 3 Eylül 1786'da Güney Almanya'da yazmaya başladığı İtalya Seyahatnamesi'nde iki ülke arasındaki saat ve ölçüm farklılıklarından yakını; yaşadığı sorunun büyüklüğünü göstermek için uzun bir anlatımın yanında karşılaştırmalı bir tablo verir.

Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar zamanı birbirlerinden çok farklı tespit ettiler. Ancak Hristiyan dünyanın yayıldığı alan, dünyaya egemen olan sistemin çıkış kotasını da kapsadığı için dünya katolik Hristiyanların koyduğu sıfır noktasını esas aldı; dinsel bir tarih olan 2000 yılını dinlerden bağımsız bir şekilde kutladı; Katarlı, Suudili, Kuveytli petrol zenginleri 'milenium'a Paris'te kutlamayla girdiler. Bu kapitalizmin dünya üzerinde

kurduğu ve pek büyük bir itirazla karşılaşmayan hegemonyasına örnek sayılabilir.

Zamana dair tespitler binlerce yıl öncesinden bugüne kadar uzanabilir ve bir doğru olarak kabul görürken, zamanı açıklamaya çalışanların sayısı azalmak yerine arttı. Zamanla ilgilenen bilim disiplinleri 19.yy'da bir ikiyi geçmezken, 20.yy'da bunlara hızla yenileri eklendi, müdahale edenlerin sayısı arttıkça mesele açıklığa kavuşmak yerine daha da karmaşıklaştı.

Yüzlerce yıl boyunca gökyüzüne bakarak saati bilmeye çalışan insanlar, yakın geçmişte başlarını gökyüzünden çevirip kollarına bakmaya başladılar. Kollarındaki saate kendilerini uydurmaya çalıştıkları sistem gökyüzünün kutsallıklarının önüne geçti, dinlerin dini olarak tartışmasız en üst din haline geldi: Kapitalizm. Gerçi insanlar 18.yy'ın henüz başlarında açık denizlerde kullanmak üzere 'şaşmaz saat'e ihtiyaç duydu, ancak asıl şaşmaz saat kapitalizm için gerekti.

Başın gökyüzünden kola, yani saate yönelmesi; zaman ölçüm ve ona bakış konusunda ortaklaşılmasının, bir başka şekilde söylenirse zamanın diktatörlüğü altında ezilmenin başlangıcı oldu.

Kapitalizm sadece büyük şehirleri yaratmadı; zamanın ne demek olduğuna dair tüm tartışmaları hızlandırıp, yüzyıl gibi kısa bir zamanda onun asıl anlamının ne olduğunu gösterdi; şehirleri ve insanları zaman aracılığıyla örgütlemeye başladı;

kapitalizm ilerledikçe zaman daha anlamlı olmaya başladı. Bugün örgütlü kapitalist toplumlar denildiğinde insanların zamanla örgütlendirildiği ülkeleri anlıyoruz. Buna karşılık doğanın hala egemen olduğu ülkeler denildiğinde ise üst kurumun zaman aracılığıyla toplumu henüz örgütleyemediği sonucunu çıkarıyoruz. Kapitalizmin örgütlü toplumlarında, en üst tepede, sermaye kuruluşlarında başlayan 'zaman paradır' sloganının günümüzde hemen hemen tüm insanlara kadar yayıldığını ve bunun birer 'hayat felsefesi' haline geldiğini görüyoruz. Bu toplumlarda 'zaman paradır' şekillenmesi altında arkadaşlıklara bile zamanın kalmadığını, bu rasyonalite içinde arkadaşlıkların öldüğünü, 'zamanım yok' gibi argümanların ise günlük sıradan birer yalan olduğunu gözleyebiliyoruz. Bir dönem sonra herkesin hem kendine, hem de karşısındakine söylediği 'zamanım yok' yalanına alıştığını, bunu sorgulamayı unutup bu kez 'asıl zaman' dışında bütünüyle kendisi için kullanabileceği boş zaman yaratmaya çalıştığını fark ediyoruz. Buna karşılık doğanın egemen olduğu toplumlarda insanların günlük hayat içinde zamanlarının daha bol olduğunu tespit edebiliyoruz.

İnsanlar başlarını gökyüzünden kollarındaki saate yönelttiklerinde, zamanı yöneten sistem dinlerin dini haline geldi: Kapitalizm.

Zaman akademik anlamda bağımsız bir disiplin olamıyor, çünkü bütün disiplinler zamanla ilgili. Her disiplinin zamana bakışı farklı da olsa, kapitalizm zamana hiçbir izafiyete müzahade etmeyecek bir şekilde ekonomik ve ideolojik bir alan olarak bakıyor. Kapitalizm insanlarını zamanlarını örgütleyerek şekillendiriyor, yönetiyor, insanları bunun aracılığıyla kendine kazandırıyor. Zamanın örgütlenmesiyle insanlara dayatılan bir diktatörlük ortada olan.

Bunun gerçekleştirildiği asıl mekan ise şehirler. Zaman asıl anlamına burada kavuşuyor. Zaman asıl şehirlerde değerli oluyor. Büyük şehirlerin ortaya çıktığı yıllar ile zamanın asıl anlam kazandığı dönem kapitalizmin çıkışına rastlıyor. Kolumuzdaki saat köyde de şehirde de aynı ölçüyü gösterdiği halde her iki ortamda zaman farklı mahiyetler

taşıyor. Birkaç saniye farkla tramvay, otobüs, vapur ya da metroyu kaçırmız. Şehir mekanları, zamanın yönetilmesi sonucu yarım saat gibi kısa zamanda bile dolar ya da boşalır; bazı merkezlerin otuz dakika içinde insansız şehirlere benzemesi şaşırtıcı olmaz.

Günümüzde güçlü kapitalist ülke denildiğinde, zamanı gün, hafta, ay ve yıl olarak en ince ayrıntılarına kadar, yani insanın günlük hayatını örgütlemiş sistemleri anlıyoruz. Bunu becerememiş güçlü bir kapitalist ülke bulunmuyor. Tersinden söylenirse zamanı birer baskı haline getirmeden, zamanı bir diktatörlüğe dönüştürmeden büyük bir kapitalist ülke, model ülke olunamıyor.

Ekseninde pek çok ilginin yoğunlaşması, kütüphane raflarına her gün yeni bir kitap eklenmesi zaman kavramına açıklama getirmeye yetmiyor. Ama bu bir yere kadar önemli. Çünkü zaman, tıpkı saatteki kural gibi, ileri akıp gidiyor. Doğa ve insanlar bilim disiplinlerinin zaman kavramına getireceği açıklamaları beklemiyor, bekleyemiyor. Sınıflar yeni sistemler deniyor, sistemler form değiştiriyor, eşiklikçi uygarlık denemesi ortaya çıkıyor ve bir süre sonra çöküyor, mola ve tekrarı tanımayan doğada zaman oku sadece ileriye doğru akıyor.

İnsanlık kendini, onu saran dış çevreye göre yönlendirdi; zamanı da bu yönlendiriş içinde yarattığı dinlerin ana öğelerine göre belirlemeye çalıştı. Yani insan zamanı her durumda anlamaya çalışsa da, karmaşık ya da basit ne şekilde olursa olsun zamanı ölçmek ve uydurduğu bu ölçüye uymak istedi. Albert Einstein, 20. yy'ın ilk yıllarında zaman kavramıyla ilişkili geliştirdiği ve bugün de geçerliliğini koruyan relativite teorisine rağmen, zamanı tam bir şekilde tanımlamaktan çekinmiş, bu yöndeki soruları esprili bir şekilde geçiştirmeye çalışmıştı. Einstein'ın bu yöndeki sorularda verdiği ve esprili ile söylediği için pek çok kişi tarafından kaçamak olarak değerlendirilen 'zaman saatten görüldüğüdür' cevabı, milyonlarca insanın 'zaman nasıl akar' sorusuna vereceği 'saniye

Zamanı birer baskı haline getirmeden, zamanı bir diktatörlüğe dönüştürmeden büyük bir kapitalist ülke olunamıyor.

saniye, dakika dakika, saat saat tabii ki' cevabıyla, yani zamanın sıradan insan karşısındaki anlamıyla birleşir.

Doğada sadece ilerleyen hareket vardır, saat kendi içindeki düzenli hareketiyle hem kendi hareketine, hem de doğadaki harekete ölçü getirir. Bu nedenle zaman hakkında bilim disiplinlerin yürütebileceği tüm tartışmaların alacağı boyutlardan bağımsız ölçülebilir zaman önemini her zaman korudu. Bu durum kapitalizm geliştikçe en üst aşamaya, insanları zamanın esiri yapmaya kadar vardı.

Kapitalizm asıl itibarıyla ölçülebilir zamanla ilgilidir.

Her ne kadar saatle ölçülebilir zaman için sonsuzluk söz konusu olsa da, biyolojik bir varlık olan insan için zaman sonsuz değildir, insan doğumunu kendi belirleyemiyor, kimi istisnai durumları burada ihmal edersek, ölüm de biyolojik bir süreç. Peki biyolojik anlamda zaman insan için doğumla ölüm arasında kalan süre ise bu zaman aralığı kime aittir? Bir liberal, sorunun cevabını 'elbette bana' diyerek tepkiyle cevaplayabilecektir. Oysa zamanın parayla ölçüldüğü bir sistemde insanların kendi iradeleriyle kendi hayatlarını sürdürebildiği sadece bir iddia olabilir. İçinde yaşadığımız sistemin en üst örnekleri açısından insan maddi bir varlıktır. Dolayısıyla onun hayatı maddi bir mahiyet taşıdığı için ona maddi olarak bakılmalı ve bu yaklaşımla bütünüyle yönetilmelidir. Büyük kapitalist ülkelerde insanlar zamanın tamamıyla yönetildiği bir ortamda dünyaya geliyorlar ve büyük bir bölümü siparişi önceden verilmiş bir hayatı sürdürüyorlar.

İnsana aykırı bir sistem açısından hayatın her aşamasının ekonomik bir anlamı vardır, sırf 'insani' temelli hiçbir şeye yer bulunmuyor.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde verilen eğitimin temelinde bile hümanist kaygılar, yani sırf insan oldukları ve doğru karar verebilmeleri için onlara sağlam bir temel kültür kazandırmak yatmıyor; sistem onlara yapacağı mesleğin ihtiyaç duyacağı kadar eğitim veriyor; bu nedenle çocukların eğitimlerine nasıl devam edeceklerine, henüz onların durumun farkına bile varamayacağı onlu yaşların başında karar veriyor; eğer anne ve baba duruma karşı direnecek güçte ise ne ala, değilse, çocuğun hayata nasıl devam edeceği o yaşta belirleniyor. Siparişi sistem tarafından verilmiş hayat, hayatın her aşamasında kesintisiz sürüyor. İnsana,

sırf insani temelli bakışa kesinlikle yer verilmiyor. O ekonomik bir varlık, tıpkı 'zaman paradır' da olduğu gibi... Çünkü zamanın örgütlenmesi ve yönetilmesi, insandan başka bir varlık için değil. Aynı durum yaşlılar için de geçerli; onlar emeği sömürülmüş ve verebilecekleri başka bir şeyleri olmadığı için sistem tarafından birer fazlalık olarak görülen insanlar: Sosyal devletin dünyada örnek olarak gösterildiği Avrupa Birliği ülkelerinde yaş sınırını aşmış insanlar buna ihtiyaç duydukları en hassas dönemde bazı sağlık imkanlarından yararlandırılmıyor, muhtemel harcamaların büyük bir bölümünü kendi bütçelerinden ödemeye zorlanıyorlar. Buraya kadar hiçbir yerde, zamanın örgütlenmesi gerektiği ya da insanlara verilecek eğitimin amaçsız olması gibi komik önerilerde bulunulmuyor: Sorun edilmesi gereken şey, zamanın örgütlenmesi değil, onun amaçları ve içeriği ile ilgili olmalıdır.

Eşitsizlik üzerine kurulu sistemde toplumun bireyler tarafından oluşturulduğu tartışma gerektirir. Gerçekte sistem insanlarına birey olabilecek bir şans tanımadan onlara roller vererek toplumu oluşturuyor. Bu rol ise tamamen ekonomik. Hayat kesinlikle kapitalist üretim kurallarına göre düzenleniyor. İnsanlar, onlara meslek seçme şansı tanınmadan herhangi bir şekilde iş bulmaya itiliyor. Oysa insan kendisine verilecek uzun bir eğitimden ve yeteneklerini ortaya koyabilecek imkanlar tanıdıktan sonra meslek seçimini yapabilir. Bu ise dünyanın büyük bir bölümünün örnek aldığı sistemlerde sadece birer hayal.

İnsan isteği dışında bir iş sahibi olmaya ve çalışmaya zorlandığı için de, haftanın ilk çalışma gününde, 'hastalık' da denilen 'Pazartesi Sendromu' gündeme geliyor; halsizlik, baş ağrısı gibi müphem şikayetler başlıyor ve bu insanlar pazartesi 'boktan gün' adını veriyorlar. Reel sosyalizm tıbbında 'Pazartesi Sendromu'nun literatürde pek yer tutmadığı burada hatırlanmalı.

Büyük kapitalist ülkelerde insanlar zamanın tamamıyla yönetildiği bir ortamda dünyaya geliyorlar ve büyük bir bölümü siparişi önceden verilmiş bir hayatı sürdürüyor.

Bu toplumlarda pazartesi gerilen yüzün cuma öğleden sonrasından itibaren gevşediği görülüyor, hafta boyunca birikenlerin kapağı açılmaya ve bunlar dışarı atılmaya başlanıyor. İnsanlar, çalışma hayatında oynamak zorunda kaldığı rolden uzak kendileri olmaya başlıyorlar, bazen ikinci insan oluyorlar: Bütün bunlar boş zamanda yaşanıyor. Eşitsizlikler üzerinde insanlar, sistem tarafından kontrol altına alınan zamanlarını satarak karşılığında boş zaman alıyorlar. Bu nedenle boş zaman, gerçek zamanın içinde çok özel bir yer tutuyor.

İleri kapitalist bir ülke açısından zamanın örgütlenmesinin çok önemli bir ölçü olduğunu söylemiştik; ancak bu bir yere kadar önemli; asıl önemli sistemin zamanın yanında boş zamanı da örgütlemiş olması, yönetebilmesi.

İnsanlar yaptıkları işten hoşnut olmadıklarından boş zaman, gerçek zaman içinde şıkıştırılan, gerilen insanın nefes alabileceği tek bireysel boşluk olabiliyor.

Burada boş zamanın sosyalizmdeki kullanımıyla, ileri kapitalist ülkelerdeki anlamının bir birinden çok farklı olduğuna dikkat çekmek isteriz. Kapitalizmde boş zaman gerçek zaman dışında değerlendirildiği için çok daha büyük anlam taşıyor. Boş zaman, günlük hayatın içine yayılmadığı için, haftasonları ve yıllık izin şeklinde yorumlanıyor. Yine burada haftasonları ile yıllık tatillerini iyi kullanamayan kişi ve ailelerde bu durumun büyük felaketlere yol açtığını, çünkü bir ailenin bir yıl içinde yaptığı bir yada iki tatilin psikolojik ve de teknik hazırlıklarının, bu tatillerin sürelerinden bağımsız, bir yıla yayıldığını gözleyebiliyoruz. Boş zamana bu kadar büyük anlamlar yüklenmesi, boş zaman dışında kalan 'asıl' zamandan memnun olunmadığının bir başka ifadesi.

Bu toplumlarda insanların büyük bir bölümü yaptıkları işlerden hoşnut olmadıkları, türü ne olursa olsun para kazanmak için çalışmaya zorlandıklarından, başta küçük molalar, öğle yemeği paydosu, haftasonu, yıllık izin şeklinde sıralanabilecek boş zamanlar sayesinde hayatı katlanabilir kılmaya çalışıyorlar. Boş zaman, gerçek zaman içinde şıkıştırılan, gerilen insanın nefes alabileceği tek bireysel boşluk olabiliyor.

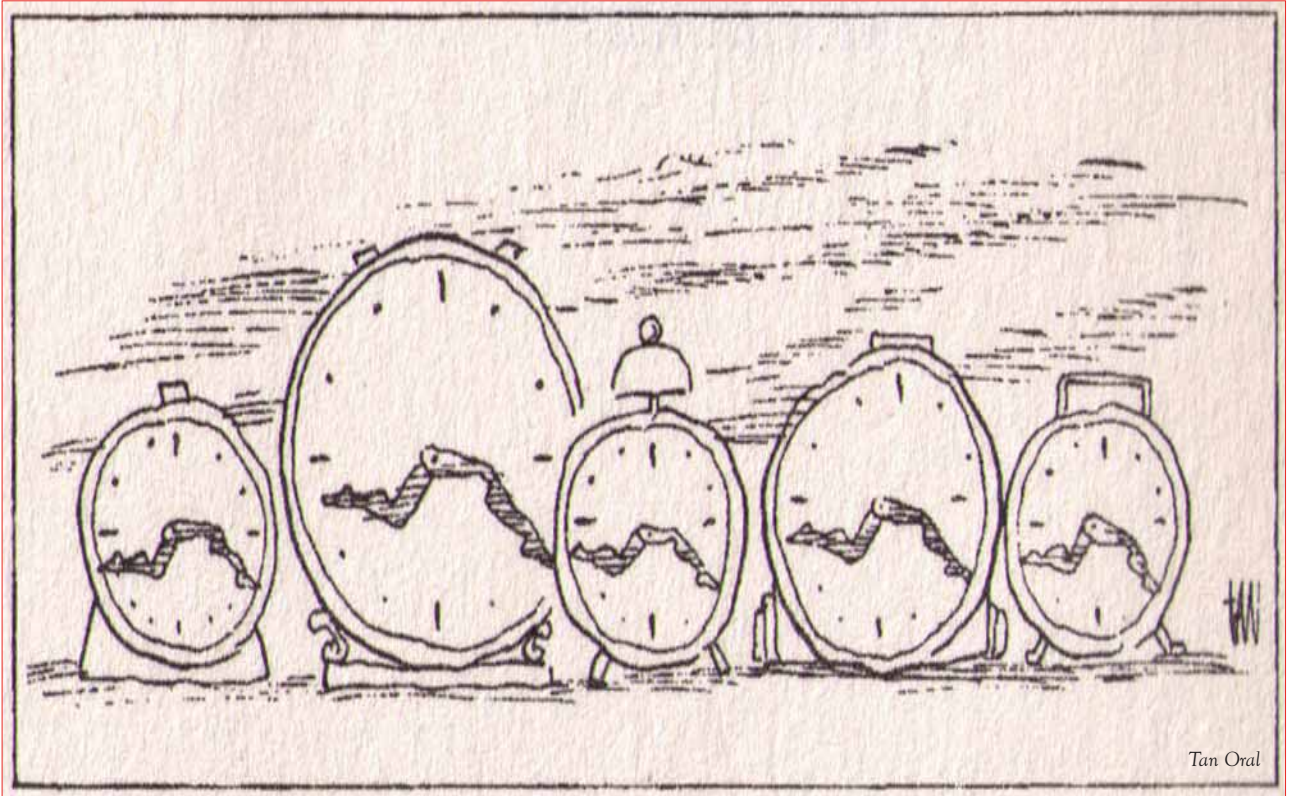
Ancak yıllık izin dışındaki 'boş zaman'ın da sistem tarafından yönetilmeye çalışıldığına dikkat

çekilmeli. Çünkü bütün bir hayat, zaman ve boş zaman ayırımı yapmadan, kapitalist üretim kurallarına göre planlanmış durumda. Örneğin; 22.00'dan sonra hafta içinde, yani 'Pazartesi Sendromu'nun yaşandığı zamanlarda, yüksek sesle eğlenmemek, ses yapmamak; yine benzer saatten itibaren balkonda oturmamak, ses yapmamak, bahçede eğlenmemek hemen hemen her ileri kapitalist ülkede toplumsal yasaklar arasında yer alıyor. Tek nedeni, yine kapitalist üretimle ilgili: Yarın üretim devam edeceği için çalışanların sakin olması, iyi dinlenmesi gerekmektedir. Bir başka şekilde söylenirse, hafta içi sisteme, haftasonu, yani boş zaman insana aittir!

Fotbol maçlarının boş zaman yönetiminde önemli bir yer tuttuğunu tespit edebilmemize şu örnek yardımcı olabiliyor: Avrupa Birliği üyesi ülkelerde biner erkek arasında yapılan bir araştırma, erkeklerin % 70'inin haftasonunu özellikle futbol maçları için beklediklerini gösteriyor. Araştırmanın niteliği tartışmalı da olsa, ortaya çıkan sonuç yaşananların uzağında görülmediği için ikna edici sayılabilir. Boş zamanın eşitsizlik düzenindeki mahiyetlerine dahil kural ve örneklerine yenileri eklenebilir, fakat bir şey unutulmamalı: İşsizlik asla boş zaman değildir. Boş zaman, insanın kendini geliştirebilmesi, ifade edebilmesi, eğlenmesi ve sağlıklı kalabilmesi için, çalışma saatleri dışında kalan ve günlük hayat içine kesinlikle yayılması gereken bir zaman parçasıdır. Öğrenmek kolektif olabilsen bile insanın birey olabilmesinde ve bunu geliştirmesinde boş zaman ile boş zaman kullanımını belirleyici oluyor.

Boş zaman denildiğinde kapitalist insan gözünde, insanın daha çok bireysel olarak kullandığı zaman dilimi anlaşılıyor. Burada

**İşsizlik
asla boş
zaman değildir.
Boş zaman,
insanın kendi
kendini geliştire-
bilmesi,
ifade ede-
bilmesi,
eğlenmesi ve
sağlıklı kalabil-
mesi için,
çalışma saat-
leri dışında
kalan
ve günlük
hayat içine
kesinlikle
yayılması
gereken
bir zaman
parçasıdır.**

Tan Oral

ortakçı, paylaşımcı bir aktivite gözlenemiyor. Oysa sosyalizm tecrübesinde boş zaman da toplumsal bir anlam içerebiliyordu. Bu yüzden aradan yıllar geçmesine rağmen bu ülkelerde yaşayan insanlardan, sosyalizm yıllarında daha çok boş zamanları olduğunu, buna karşılık günümüzde ise daha çok çalışmak zorunda olduklarını, boş zamanlarının ise kalmadığını, boş zaman olsa bile bunu kullanabilecekleri yerlerinin ve imkanlarının artık bulunmadığını dinleyebiliyoruz.

Peki bunlardan sonra zaman içinde yolculuk mümkün mü? Zamanın ağır baskısı altında yaşayan yığınla insan için bu ütöpik bir takıntı, gülüp geçilecek, gerçekçi olmayan bir tartışmadır sadece. Çünkü onun kafasında zaman çok daha somut. Ancak her ne kadar ütöpikte olsa bu, tartışmayı anlamsız bulanlar ile sorunu ciddiye alıp üzerinde çalışan bilim insanlarının ortaklaştığı gizli bir nokta var aslında: Zamanın yönü her zaman geleceğe yöneliktir.

Yani insan zamanını kendisine ters sistemin kontrolüne teslim edip etmemek konusunda her zaman tercih yapma şansına sahiptir. Zaman, boş zaman-zaman ayrımı yapmadan insanın kon-

trolünde olmalıdır. Saat şimdiki ölçerken hep ileriye doğru ilerler. Bunu kontrol etmek tercih meselesidir.

**Bu yazı, Ekim 2003 tarihinde YGS Yayınları tarafından basılan "Zaman'ın Kitabı"ndan alınmıştır. ●*